

СУЧАСНИЙ СТАН УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ І ЇЇ ПОДАЛЬШЕ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Вінницький національний технічний університет

Анотація

У статті розглянуто процес систематизації та стандартизації терміносистеми. Вказано на шляхи її подальшого вдосконалення.

Ключові слова: термінологія, терміносистема, запозичення, екстралінгвістичні одиниці.

Abstract

The article deals with the process of systematization and standardization of the terminology system. Specifies the ways to further improve it.

Keywords: terminology, term-system, borrowing, extralinguistic units.

Сукупність спеціальних найменувань різних галузей науки, техніки та мистецтва, які вживаються у сфері професійного спілкування та втілюють результати теоретико-пізнавальної діяльності людини, становлять термінологію. Сучасна термінологія як галузь науки, виходячи з основних властивостей терміна (співвіднесеність із поняттям, точність, лаконічність, однозначність, експресивна нейтральність), поєднує в собі фрагменти логіки, предметних знань, лінгвістики, філософії, концептології, інформатики та елементи символіки. Термінологія (сукупність термінів) існує у 2-ох вимірах: як результат фіксації наукового пізнання (термінологічні словники) та як функціонування у контексті наукової та навчальної літератури і в комунікативному аспекті.

Українська наукова мова сьогодення сягає глибини віків, що підтверджують як найстаріші зразки актової мови та правничої термінології дохристиянської Русі, так і теоретичні дослідження окремих терміносистем. Охарактеризувати сучасний стан та перспективи розвитку наукової термінології не можна, не торкнувшись короткої історії її становлення. Науковій термінології передував період стихійного термінотворення, коли в окремих мовах накопичувався достатній арсенал тематично об'єднаних слів для позначення системи спеціальних понять. Вихідною базою будь-якої галузевої термінології є поняття загальнонавчальної мови та її лексичні одиниці. Обслуговувати нову сферу науки, людської діяльності починають слова, які є назвами побутових понять, що виникли у процесі практичного пізнання світу і стали на даному етапі представниками наукового поняття.

На початковому етапі становлення тієї чи іншої науки загальний стан і розвиток пізнання був таким, що вимагав порівняння певних понять з відповідними співіснуючими предметами навколишньої дійсності за аналогією як одного із зовнішніх стимулів термінологізації загальнонавчаних слів. До речі, терміносистеми нових галузей знань і сьогодні при найменуванні понять послуговуються принципом аналогії, зокрема в терміносфері автоматизованих систем: архітектура, захист, надійність, поштова скринька тощо.

На відміну від загальнонавчаних слів, терміни є продуктом вторинної номінації понять, що пов'язане передусім із подвійним баченням світу: загальним і науковим. Наукове бачення може ґрунтуватися на загальному, як на своєрідних знаннях нижчого порядку. Таким чином, мова науки нашаровується на природну вже тоді, коли система звичайного, загального розуміння світу склалася і знайшла своє відображення в природній мові. Мова науки, використовуючи загальнонавчані слова, наповнює їх особливим науковим змістом, закріплює у дефініціях. Звідси вторинність спеціальної лексики, провідне місце в якій належить термінам.

Історія формування української наукової мови – це постійне переборювання політичних перешкод і заборон. Свої потенційні можливості вона розкриває при найменших послабленнях екстралінгвальних факторів, які тримали її в лабетах бездержавності впродовж століть. Із становленням України як суверенної держави проблема національної термінології набирає державного значення. Робота в галузі наукової термінології цього періоду якісно відрізняється від роботи, проведеної в першій половині століття, коли основна увага дослідників зосереджувалася на

збиранні термінів шляхом запису з уст народу та літературних джерел, на основі яких співробітники ІУНМ намагалися створити національну термінологію, якої бракувало в Україні.

Терміносистема сучасної української мови є потужною лінгвістичною базою, на основі якої формуються, усталюються і функціонують усі сфери науково-професійної діяльності. Основним завданням сучасного термінознавства є практичний аспект – систематизація, упорядкування та стандартизація наявної наукової термінології шляхом вилучення з неї невиправданих слів-покручів, відродження окремих забутих або несправедливо "репресованих" термінів, створення галузевих словників, україномовних підручників, посібників, довідників, військових статутів, Кодексів, державних стандартів на терміни та визначення, вироблення різних законодавчих актів державною мовою.

Українська наукова мова, її термінологія визначаються, з одного боку, особливостями мовної ситуації в Україні, з другого – станом і тенденціями розвитку літературної мови, складовою частиною якої вона є. Розхитування мовностилістичних та правописних норм на лексичному, словотворчому, фонетичному рівнях у літературній мові виявляється і в термінології. Наприклад: магнет, хемія замість магніт, хімія; сотня, рій, курінь, сотник замість відповідних рота, відділення, батальйон, капітан.

Процес систематизації та стандартизації терміносистем учені різних шкіл і регіонів вбачають по-різному. Одні намагаються повністю відновити термінологію 20-х років, інші – надто захоплюються запозиченнями з європейських мов. У одному й другому постулаті є як позитивні, так і негативні моменти. Відомо, що штучна реставрація, нав'язування діалектних, застарілих термінів, власних уподобань ведуть до самоізоляції не лише наукової мови, а й самої науки, з одного боку, а з другого – надмірне захоплення іншомовними термінами призведе до втрати національної мовної самобутності.

Прихильники першого напрямку забувають про те, що більшість словників, виданих у 20-ті роки, були і залишилися проектами, а вміщені в них терміни (часом цілі синонімічні ряди на позначення того самого поняття) були елементами пошуку терміна, який би відбивав зміст позначуваного поняття. З часу видання зазначених словників пройшли десятиліття, впродовж яких розширювався зміст старих понять, виникали нові, що потребували найменувань. Ніхто не заперечує того, що у своїй роботі фахівці мають використовувати досвід учених "золотого" десятиріччя, зберегти, відновити кращі українські терміни та позбутися тих, що суперечать лексичним та словотвірним нормам української мови. Але це не значить, що наявну й усталену в мові термінологію варто замінювати вузькорегіональними термінами, як спостерігаємо у "Словнику фізичної лексики українсько-англійсько-німецько-російському" В. Козирського та В. Шендеровського [1], де відомі всім зі шкільної лави терміни: діаметр, елемент, мастило, маятник, нівелір, паралель, снаряд, трубопровід замінено відповідно словами: поперечник, первень, вагадло/хитун, шмига, рівнолежник, стрільно/гармагпень, руровід/рурогін та багато інших.

Спостерігається прагнення відмежуватися від російської мови, тобто диференціювати слова, що звучать однаково в українській та російській мовах, замінити їх питомими українськими словами на зразок: ансамбль – гурт, штопор – коркотяг, нувориш – скоробогатько та ін. Також поширеним є утворення термінів складенням слів: радіотеатр, звукооформлювач, темпоритм, завліт [2, с. 165].

Розвиток знань у різних країнах відбувається нерівномірно. Ця нерівномірність позначається і на розвитку термінології окремо взятих мов. Практично жодна природна мова при творенні термінів не може обійтися своїми власними ресурсами, тому термінологія багатьох галузей знань різних мов послуговується лексичними та словотворчими засобами високорозвинутих літературних мов, що робить її склад надто строкатим, поєднуючи в собі національні та міжнародні елементи. У період середньовіччя це були переважно класичні мови – давньогрецька та латинська, остання дала моделі для творення термінів, здебільшого одноосновних, та серію високопродуктивних суфіксів і префіксів, що використовуються у термінології багатьох мов. З грецької мови запозичено модель творення складних термінів (комполітів). [2, с. 163] Таким чином, латинські й грецькі основи термінів уже в епоху середньовіччя становили єдиний греко-латинський фонд, який запозичався багатьма мовами. Пізніше джерелом запозичень стали німецька, французька та англійська, італійська, голландська, польська, арабська, перська мови.

Прямі запозичення, з одного боку, формують спільний лексичний фонд у не обов'язково споріднених мовах, що сприяє взаєморозумінню фахівців, які розмовляють різними мовами, а з другого – надмірне захоплення чужими термінами ускладнює спілкування між членами суспільства. Причини запозичень різні: відсутність у мові ціліснооформленого, непроникного терміна-однослова

на позначення єдиного, нерозчленованого поняття (демаркетинг – ліквідація ажіотажного попиту, девальвація – зниження офіційного курсу національної валюти, аналогічно: емісія, авізо та ін.); лаконічність терміна, від якого легко утворюються похідні форми (аудит – аудитор, аудиторство, аудиторський, аудиторська служба, Аудиторська палата України), зміна концептуальних орієнтирів (етнічних, національно-специфічних на "європеїзовані" або "американізовані"), що викликає декореляцію протопонять "свій" – "чужий" (воротар – голкіпер; поза грою – офсайд).

У систематизації, нормалізації та стандартизації існуючих терміносистем значна роль належить галузевим словникам [3, с. 164]. За останнє десятиріччя минулого століття побачило світ близько 300-т термінографічних праць, переважно перекладних, різних за обсягом та якістю опрацьованого матеріалу, серед них пальма першості належить медицині – 40 словників.

Уперше в Україні створюються власні державні стандарти на терміни та визначення, де рекомендовано загальноприйняті їх визначення, які стають основою для розроблення стандартів на технічні умови, продукцію, методи випробовувань тощо. Як науково-технічний документ, стандарт є комплексом норм, правил, вимог щодо об'єкта стандартизації та обов'язкових для використання в усіх видах нормативної документації, у довідковій та навчально-методичній літературі.

Оскільки терміни через загальні поняття пов'язуються зі спеціальними сферами знань та діяльності, вони є об'єктами всіх наук, що вивчають ці сфери. Для розв'язання термінологічних проблем потрібні висококваліфіковані спеціалісти, які б поєднували професійні знання з лінгвістичними. Таких спеціалістів треба готувати у вищих навчальних закладах, увівши до навчальних програм спецкурси з основ термінології та фахової мови.

Підсумовуючи вищесказане, можна констатувати той факт, що Україна має розвинуту кодифіковану термінологію майже з усіх галузей знань, здатну забезпечити практичні потреби суспільства. Робота щодо її розбудови та кодифікації проводиться в кількох аспектах: дослідження процесів становлення окремих терміносистем, встановлення часу їхньої появи та визначення шляхів формування, співвідношення в них національних та інтернаціональних компонентів; вироблення основних моделей творення нових термінів; перегляд та нормалізація наявних у мові термінів; створення галузевих словників; розроблення державних стандартів на терміни та визначення, які б охопили всі сфери науково-технічної діяльності.

Незважаючи на величезну роботу, проведenu термінологами та фахівцями різних галузей знань, нерозв'язаною залишається ще низка як лінгвістичних проблем, пов'язаних із ототожненням або диференціацією понять, виробленням методологічних засад щодо уніфікації української наукової термінології та збагаченням її за рахунок власних мовних одиниць, так і екстралінгвістичних – забезпечення повнокровного функціонування мови в державі, викладання у ВНЗ усіх предметів державною мовою, уведення в навчальні програми спецкурсів з основ термінології та фахової мови, видання україномовних підручників, тлумачних галузевих словників, створення навчальних посібників із загального термінознавства та терміносистем окремих галузей знань. Для здійснення окреслених проблем потрібне об'єднання зусиль учених різних сфер наукових знань, особливо мовознавців, що працюють над проблемами термінології, для створення єдиної термінологічної школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. В. Г. Козирський, В. А. Шендеровський Словник фізичної лексики: Українсько- англійсько- німецько- російський / В. Г. Козирський, В. А. Шендеровський. – Київ : Рада, 1996. – 933 с.
2. Азарова Л. Є. Деякі аспекти утворення термінів-комполітів / Л. Є. Азарова, А. В. Костюк // «Нові технології навчання». Науково-методичний збірник. – Київ, 1996. – Вип. 5. – С. 163 – 170.
3. Азарова Л. Є. Термінологія та її сучасний стан розвитку. / Л. Є. Азарова // Типологія мовних значень у діакронічному і зіставному аспектах: Зб. наук. пр. Донецького держ. ун-ту, 1999. – Вип. 2. – С. 163 – 168.

Азарова Лариса Євстахіївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри мовознавства, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, kmz2427@ukr.net.

Пастух Михайло Олексійович — студент групи 1-ПІ-176, факультет інформаційних технологій та комп'ютерної інженерії, Вінницький національний технічний університет, Вінниця, e-mail: nikonroot@gmail.com.

Azarova Larysa Y. – Doctor of Philology, Professor, Head of the Chair of Linguistics, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia

Pastyh Mykhailo O. — Department of Information Technologies and computer engineering, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, email : nikonroot@gmail.com.